

A. ILKIV
Ivano-Frankivsk

THE «HEART» CONCEPT IN THE INTIMATE LETTERS OF UKRAINIAN ROMANTICS

The role and sense filling of the «heart» concept in the intimate letters of Ukrainian romantics, particularly in the intimate letters of P. Kulish and T. Shevchenko are researched in the article. New features to the psychological portraits of creative personalities of the writers are added to the research. The concept of their perception and feeling of the world is improved in the article.

Key words: «heart» concept, philosophy of cordocentrism, letter, intimate letter, Romanticism, semantic shades.

A. В. ИЛЬКИВ
г. Ивано-Франковск

КОНЦЕПТ «СЕРДЦЕ» В ИНТИМНЫХ ПИСЬМАХ УКРАИНСКИХ РОМАНТИКОВ

В статье исследована роль и смысловое наполнение концепта «сердце» в интимных письмах украинских писателей-романтиков, в частности в интимных письмах П. Кулиша и Т. Шевченко. В результате исследования добавлены новые штрихи к психологическим портретам творческих личностей писателей, к концепциям их мировоззрения и мироощущения.

Ключевые слова: концепт «сердце», философия кордоцентризма, письмо, интимный эпистолярый, романтизм, семантические оттенки.

Стаття надійшла до редколегії 3.12.2014 р.

УДК 821.161.2.09

Т. В. КЛЕЙМЕНОВА

м. Глухів

tataklej.t@yandex.ua

ЖАНРОВА ТА ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНА СПЕЦИФІКА МАЛОЇ ПРОЗИ ІВАНА САДОВОГО

У статті визначено художню своєрідність антивоєнного оповідання «З перших днів війни» Івана Садового, розкрито особливості проблематики, жанрові ознаки, охарактеризовано образи-персонажі його новел із життя народного вчительства Галичини. З'ясовано, що у цих творах письменником порушено питання дискримінації національних прав українців, використано автобіографічні і біографічні елементи як на рівні творення образів, так і в моделюванні життєвих ситуацій.

Ключові слова: соціально-психологічне оповідання, новела, народний учитель, внутрішній світ персонажа, сатиричні засоби, художня деталь.

Невідкладним завданням сучасного літературознавства є реставрація цілісної панорами літературного процесу з урахуванням постатей напівзабутих митців, серед яких опинився й Іван Садовий (літературний псевдонім Івана Федоровича Федорака (1890–1954), письменника і педагога, уродженця с. Іллінці Снятинського району Івано-Франківської області). Схвальні відгуки на його твори належать Є.-Ю. Пеленському, І. Огієнку, М. Лімницькому, Л. Ясінчуку. За останні роки маємо можливість осмислити тематичний діапазон і виховний потенціал творчості митця завдяки розвідкам Т. Виноградника, Я. Гояна, І. Дідуха. Однак проблематика й поетика прозової спадщини письменника ще не були предметом ґрунтовного вивчення вітчизняного літературознавства.

Мета статті – розкрити ідейно-тематичну спрямованість та жанрову специфіку малої прози Івана Садового. Завдання розвідки – здійснити системно-цілісне дослідження новелістики письменника у світлі проблематики, характеротворчої поетики та жанровостильових особливостей.

Іван Садовий – автор оповідань, новел, повістей, п'єс-одноактів, літературного нарису «Стефаник зблизька» й автобіографічного спогаду «Мій шлях». Епічна манера белетриста розпочала своє формування з новелістики. Письменник надавав перевагу соціально-психологічному оповіданню та новелі. До рук читачів у свій час дійшло біля двох десятків його оповідань і новел, надрукованих на сторінках західноукраїнської періодики. На жаль, унаслідок переслідувань і арештів автора спочатку польською жандармерією, а пізні-

ше – радянською владою, було вилучено й знищено добірку творів, підготовлених письменником до друку єдиною збіркою, яка так і не побачила світ. Ускладнюють можливість комплексного дослідження малої прози митця використання ним різних літературних псевдонімів, неповні дані про періодичні видання, в яких його твори були опубліковані, те, що деякі з вилучених поліцією творів, були рукописами.

Перші зразки малої прози митця надруковані в Коломийському виданні «Учительський календар» під справжнім прізвиськом автора. Так, у календарі на 1922 р. знаходимо соціально-психологічне оповідання І. Федорка «3 перших днів війни» з підзаголовком «Серед моря сліз та крові», який налаштовує реципієнта на тему воєнних злигоднів, людських страждань. У епізодах твору, вірогідно, знайшло художнє втілення пережите самим автором: його арешт восени 1914 р. у Косові через відсутність документів, які б засвідчували особу.

Головним героєм оповідання є молодий народний учитель Степан, який, незважаючи на небезпеку, їде до міста провідати хвору матір, що перебуває в лікарні. Подібно до Марка Черемшини (цикл новел «Село за війни») письменник в яскравих епізодах твору проілюстрував знецінення людського життя за часів війни, показав, як випадковість чи звичайна дрібниця могли стати причиною засудження безневинної людини на смерть. Так, зупинений патрулем і безпідставно звинувачений у шпигунстві, Степан марно намагається виправдатись і опиняється у в'язниці.

В оповіданні відчутні екзистенційні мотиви зневіри, самотності, безвиході, абсурдності існування людини за воєнної дійсності. Уже цей ранній твір позначений увагою письменника до психології персонажа, засобами розкриття якої є авторські описи почуттів героя та лаконічні внутрішні монологи, роздуми Степана про несправедливість вироку і природне бажання жити всупереч безвихідній ситуації: «Так погано, так ганебно, так підло поступити. Без зізнання, без свідків, без доказів засилати мають на шнур. О, так ганебно, так підло. А мені ще так хочеться жити...» [6, 58]. Уведення реакції героя на події, поданої у формі внутрішнього монологу, дозволило письменнику ліризувати епічне, даючи мож-

ливість персонажеві постати перед читачем із власними тривогами, думками.

Автор не подає картини страти, увага його зосереджена на незвичних життєвих обставинах, на очікуванні арештантами невідвратної трагедії, на їхніх переживаннях і душевних стражданнях, що наближує оповідання до жанру новели й водночас посилює антивоєнний і гуманістичний пафос твору. Розв'язка – загибель безневинних людей – не є несподіваною, вона цілком передбачувана, закономірна в абсурдній воєнній дійсності. У ній засуджено антилюдяну стихію війни, що позбавляє найвищої цінності – життя, відчувається глибокий жаль письменника-патріота за всіма закатованими українцями. Цьому сприяло застосування автором фольклорного прийому олюднення природи, свідка страшної трагедії: «Загуло бурею. Гнуться гілляки, гойдаються сині трупи. Вогкий вітер виє сумними голосами по синіх горах, але в цій хвилі ніхто його не слухає, ніхто не розуміє...» [6, 62].

У пізніших творах, надрукованих на сторінках журналу «Рідна школа» у 30-х рр. ХХ ст., письменник, вірний учительській тематиці, реалістично зобразив життя педагогів сільських шкіл післявоєнних років. За слушним зауваженням М. Лімницького, твори малої прози Івана Садового – «...це, так сказати, гарячі документи нашої повоєнної дійсності. Дають вони читачеві безпосередній посмак відносин, в яких доводиться працювати українському вчителю наших днів» [3, 3].

За жанровими особливостями, ці твори – лаконічні «новели акції» (І. Денисюк), засновані здебільшого на гострих конфліктах. Вони характеризуються вмінням автора вибрати вирішальні або випадкові моменти з життя, які дозволяють розкрити яскраві характери головних персонажів, їх суть. Педагог сільських шкіл, Іван Садовий вивів у своїх творах тип народного вчителя, який самовіддано працює задля розвитку рідного народу. Незважаючи на переслідування польської влади, конфлікти зі шкільними інспекторами, сільською владою, він не зрікається своїх переконань.

Змалювання складних умов праці національно свідомого сільського вчительства знаходимо у п'єсі «Учитель» І. Франка і в «учительській» прозі Б. Грінченка, Степана Васильченка, Д. Макогона, М. Колцуняка та ін. Так, близькими за специфікою розгортання конфлікту

між народним учителем і представниками сільської влади (намагання вїта чи старшини і їх прибічників позбутись невгодного вчителя шляхом наклепів на нього начальству), ідейним спрямуванням (засудження тих, хто брутально зневажав особистість інтелігента) та силою характерів головних персонажів є оповідання «Непокірний» Б. Грінченка (1886) і новела «Бунтівник» Івана Садового (1935). У цих творах, незважаючи на різницю в часі написання, автори розкривають трагедію вчителя, що зазнає переслідувань сільською владою, які викликані незалежністю педагога, його культурно-просвітницькою діяльністю. В обох змальованих випадках звинувачення на адресу небажаного вчителя безглузді, однак достатні для того, щоб його звільнити.

Подібно до Б. Грінченка, для змалювання сільських верховодів автор використав сатиричні засоби, що не лише поглиблюють портретну характеристику, розкривають внутрішній світ безчесних аморальних осіб, а і як складові тексту наратора відтворюють оцінний дискурс, виголошують авторське ставлення до зображуваного. Так, у кабінеті шкільного інспектора «розсівся вигідно пузатий радний, червоний, наче рак, і сопів, мов ковальський мішок». Звернувшись до представника шкільної влади зі скаргою на вчителя, вїт Хамула (промовисте прізвище) «заблимав вдоволено червоново-водянистими очима», дякуючи інспектору за цигарку, «схилився в десять погібелей» та ін. Сатиричними барвами змальовано й шкільного інспектора, поляка, який без жодного сумніву вирішив долю Обічного, котрий видався «неблагонадійним»: «Інспекторська рука бігла несамовито по папері. Бляшане перо сердилося, скрипіло, то півкало... Либонь, співало воно про нову долю вчителя зі села Пташників та промощувало йому довгий... нерівний шлях...» [4, 66]. Епітети, якими Іван Садовий в останньому рядку твору означив подальше життя свого героя, зумисна обірваність думки акцентують увагу на нагальній соціальній проблемі становища сільських інтелігентів, свідчать про щирі переживання автора за долю народного вчительства, осуд тих, хто позбавляє педагога можливості працювати задля розвитку народу.

Жорсткий контроль влади, який гальмував культурно-просвітницьку діяльність учителя,

митець відобразив й у новелі «Одна візитація», опублікованій у журналі «Рідна школа» за 1933 р. Твір, підписаний псевдонімом І. Чулак, ілюструє один епізод із життя народного вчителя і його учнів – візит інспектора до школи з метою перевірки результатів діяльності педагога. Пізніше подібні епізоди стануть невід'ємною частиною «учительських» повістей митця. В оповіданні представник влади невдоволений веденням шкільної документації двома мовами (українською і польською), незважаючи на те, що це здійснювалось згідно розпорядження міністра. Він роздратований національним одягом школярів й україномовними відповідями найкращих учнів, які однозначно оцінив негативно, забороняє дітям брати до школи книжки з історії козаччини. Отож, письменник порушив проблеми нехтування деякими інспекторами законними шкільними постановами, їх віддаленості від життя села, впливу непедагогічної поведінки на психологію дитини, полонізації, дискримінації національних прав українців.

Шкільний інспектор, якому автор, як і в попередньому творі, навмисно не дає ім'я, не указуючи на конкретну особу-прототипа, однак, на нашу думку, виявляючи таким чином своє ставлення до нього, змальований негативними барвами за допомогою сатиричних портретних деталей. Це «якийсь високий худий пан» з «дрантивим басом», «заспаними очима», власник «художі поломаної постаті», що подав учителю «холодну липку руку, наче з панської ласки» [7, 195]. Натомість учитель Шлемко, alter ego автора, наділений привабливими рисами зовнішності. Помічаємо, що у першу чергу в його портретній характеристиці автор звертає увагу на такі деталі, як очі, погляд, що вказують на провідні риси характеру персонажа – любов до дітей і професії, порядність, прямолінійність. Їх підтверджують й поведінка та мовлення героя впродовж візиту інспектора.

Так, вислухавши незадоволення представника шкільної влади з приводу навчання дітей українською мовою та їх небажання відповідати на питання по-польськи, Шлемко стає на захист школярів й рідної мови: «Мої діти не висловлюються добре по-польськи, бо ж це не є їхня рідна мова. Але в кожному разі не висловлюються вони по-польськи гірше, як деякі педагоги по-українськи» [7, 197]. От-

же, письменник акцентував на проблемі статусу української мови в недержавних умовах. Вислів головного героя сприймаємо як ідейну позицію самого автора-педагога, Русівська школа якого була єдиною на Покутті, де навчання здійснювалось українською мовою [1].

У художньому набутку письменника є твори, що передають дійсні життєві драми людей, які обрали професію вчителя. Зокрема, це новела «Торгівля душею» (1933), надрукована в журналі «Рідна школа» під псевдонімом І. Чумак. Сам письменник засвідчив, що твір засновано на реальному факті: «...Строго підкреслюю, що цей факт взятий із життя, ясний, як сонце, і живим внесений в новелу під назвою «Торгівля душею»...» [1, 58].

З перших рядків новели автор уводить читача у мікросвіт звичайної української родини: тяжко хворої вдови священника й двох її незаміжніх дочок Стефи й Наді, які заробляють на прожиття шиттям. Низка художніх деталей у творі вказує на убогість сільської хатини: «стіни залізли майже по самі вікна у землю», «крізь діряву солом'яну стріху плили по стінах брудні струмочки в часи сльоти», і на безвідрядне матеріальне становище її мешканців: «на виляній отамані неозначеного кольору сиділа вихудла жінка середніх літ і шила», «з-під старої полатаної ковдри показала жіноча голова».

Із діалогу вдови з доньками з'ясовується, що єдине сподівання на покращення умов життя мати й Стефа пов'язують із примарною можливістю отримання Надею місця праці за протекцією каноніка, що «є впливовим чоловіком в шкільній раді повітової» [9, 67]. Натомість процес мислення Наді, детально переданий письменником, переконує, що для дівчини найголовніше в отриманні посади не стільки покращення матеріального становища, як палке бажання присвятитися професії, сприяти розвитку народу: «Довго думала. Перед її очима стала в цілій наготі їхня нужда. А далі, мов на естраду, виступають убогі, безталанні сільські діти, яким потрібно рідного вчителя, теплого слова. Нарешті сказала тихо, але рішуче: «Піду!...» [8, 52]. З цього моменту автор тримає читача у постійній напрузі, що досягається завдяки зосередженню уваги на змалюванні внутрішнього світу Наді, яка, не вірячи у безкорисливість каноніка, усе ж відважується піти до нього просити допомоги.

Твір відносимо до новел нового типу психологізму, у яких, за І. Денисюком, «...пильно досліджується найдрібніший, але найхарактерніший відтинок людського життя, причому життя людської душі передусім» [2, 154]. Передчуття героїні, її сумніви, наростання тривоги в душі передано низкою художніх деталей: «її хід був важкий, непевний», «оглянулася навкруги себе й збентежилася», «серце дівчини швидко забилося, мов хотіло розсадити груди». Відповідно є передбачуваною для читача кульмінація твору, в якій дівчина отримує терпку відповідь від каноніка. Він обіцяє Наді допомогу лише за химерної умови зміни нею душі, оскільки «посада тільки для душечки польської» [9, 68]. Так цинічно була зруйнована надія молодой української інтелігентки реалізувати себе у педагогічній праці для рідного народу.

Безвідрядне становище тих народних учителів, які у післявоєнні роки залишилися без посади як «неблагонадійні», Іван Садовий відобразив у новелі «На аудієнції» (1933). Твір із динамічним сюжетом, що містить у собі ситуаційну несподіванку, має непередбачувану розв'язку, якнайбільше відповідає жанровим особливостям новели. Увага письменника зосереджена на життєво вірогідній, сюжетно-значущій ситуації.

Головний герой твору Юрко Прокопенко прийшов «до куратора на аудієнцію у справі своєї посади» [5, 268], у якій йому з невідомих причин відмовила шкільна рада. Серед тих, хто очікує своєї черги, він несподівано помічає товариша по семінарії Щербюка, з яким не бачились багато років. Діалог двох давніх приятелів про причину власної незайнятості, яку вони обидва вбачають у своїй приналежності до групи «Ц», до котрої зачисляють тих, «що чимсь провинились» [5, 267], є не лише засобом характеристики персонажів, а й акцентує на тогочасних соціально-політичних проблемах. Зокрема, саркастичне зауваження Юрка Прокопенка з приводу поділу українських учителів владою на групи, порівняння педагогів із тваринами наголошує на проблемі принизливого й підневільного становища української вчительської інтелігенції післявоєнного часу. Мовлення, як і поведінка головного героя, засвідчують його відкритість, чесність, протест проти дискримінації прав українців. Підпорядковано цій меті й уведен-

ня автором художньої деталі – вишиваної сорочки, в яку одягнутий інтелігент. Куратор настільки здивований сміливістю Прокопенка, який «вишивану сорочку надів, щоби зазначити свою національність, а чорну маринару тому, щоби пошанувати уряд» [5, 268], що обіцяє допомогти йому отримати вчительську працю, у якій відмовив Щербюкові. Несподівана розв'язка твору є поясненням поблажливого ставлення представника польської влади до українського народного вчителя, який має «за собою багато гріхів». Однак у творі не вказано, які це «гріхи», що підтверджує облудність звинувачень владою національно свідомих українців.

Отже, «мала» проза Івана Садового порушує проблеми життя й праці галицьких народних учителів в облозі чужої влади, відзначається реалістичністю зображуваного, використанням автобіографічних елементів, відтворенням негативних проявів дійсності за допомогою гумористичних і сатиричних засобів, заглибленням у внутрішній світ головних персонажів, які здебільшого змальовуються в момент душевного збудження чи конфлікту з оточуючими, звідси – напруженість і драматизм дії. Відповідно до жанрових особливостей творів, зокрема новел, яким письменник надає перевагу (лаконізм, концентрований час, динамічний сюжет, психологізм, художні деталі, діалог, несподіваний фінал), він не деталізує багатогранну діяльність учителів. Однак, вивішивши тип позитивного героя з середо-

вища народних педагогів Галичини, автор акцентує на мовленні й поведінці, указуючи, якою має бути його особистість. Головні персонажі «малої» прози митця є залюбленими у свою професію педагогами, людьми з чіткими життєвими принципами, з високо розвинутою національною свідомістю.

Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі вбачаємо у з'ясуванні ідейно-художньої своєрідності повістєвої прози Івана Садового.

Список використаних джерел

1. Виноградник Т. Великої правди учитель / Т. Виноградник. — Снятин : Прут-Принт, 2004. — 128 с.
2. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк. — Львів : Академічний експрес, 1999. — 280 с.
3. Садовий І. Безіменні плугатарі : [повість] / І. Садовий ; [передм. М. Лімницького]. — Львів: Вид-ць Іван Тиктор, 1935. — 127 с.
4. Садовий І. Бунтівник / Іван Садовий // Рідна школа. — Львів, 1935. — Ч. 5. Рік IV. — 1 березня. — С. 64—66.
5. Садовий І. На аудієнції / Іван Садовий // Рідна школа. — Львів, 1933. — Ч. 17. Рік II. — 1 вересня. — С. 266—270.
6. Федорак І. З перших днів війни (Серед моря сліз та крові...) / Іван Федорак // Учительський календар на звичайний 1922 рік. — Коломия : Взаїмна поміч українському учительству. — 1921. — Річник 7. — С. 51—62.
7. Чумак І. Одна візитація / І. Чумак // Рідна школа. — Львів, 1932. — Ч. 13—14. Рік I. — 1 липня — С. 194—199.
8. Чумак І. Торгівля душею / І. Чумак // Рідна школа. — Львів, 1933. — Ч. 4. Рік II. — 15 лютого. — С. 50—52.
9. Чумак І. Торгівля душею (закінчення) / І. Чумак // Рідна школа. — Львів, 1933. — Ч. 5. Рік II. — 1 березня. — С. 66—68.

T. KLEYMENOVA

Hlukhiv

GENRE AND IDEAS AND THEMATIC PECULIARITIES OF SHORT PROSE BY IVAN SADOVY

The article deals with the artistic peculiarities of anti-war story «From the First Days of the War» by Ivan Sadovy; peculiarities of problems set, genre features are defined; the images of characters from his short stories on the life of people's teachers of Halychyna region of Ukraine are revealed. It was found that in these works the author raised the problem of Ukrainians national rights discriminating; autobiographical and biographical elements both at creating images and in modeling life situations were used.

Key words: short prose works literature, social and psychological story, short story, people's teacher, character's inner world, satiric means, artistic detail.

Т. В. КЛЕЙМЕНОВА

г. Глухов

ЖАНРОВАЯ И ИДЕЙНО-ТЕМАТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА МАЛОЙ ПРОЗЫ ИВАНА САДОВОГО

В статье определено художественное своеобразие антивоенного рассказа «С первых дней войны» Ивана Садового, раскрыты особенности проблематики, жанровые признаки, охарактеризованы образы персонажи его новелл из жизни народного учительства Галиции. Выяснено, что в этих произведениях писателем затронут вопрос дискриминации национальных прав украинцев, использованы автобиографические и биографические элементы как на уровне создания образов, так и в моделировании жизненных ситуаций.

Ключевые слова: социально-психологический рассказ, новелла, народный учитель, внутренний мир персонажа, сатирические средства, художественная деталь.

Стаття надійшла до редколегії 29.03. 2015 р.